

ЗАКОННІСТЬ У СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Принципи права – це відправні ідеї існування права, що виражають найважливіші закономірності й основи даного типу держави і права, складають його основні риси, відрізняються універсальністю і вищою імперативністю.

До істотних ознак принципів права слід віднести:

1. Регулятивність. Регулятивні особливості принципів права не можна отожднювати з регулятивними характеристиками норм права, тому що особливості принципів права є більш абстрактними і не такими активними, матеріальними, ніж норми. Як зазначає А.М. Колодій, за ознакою регулятивності відрізняються один від одного принципи, що безпосередньо не сформульовані у вигляді норм, від принципів-норм [1, с.18].

2. Спосіб матеріалізації правових принципів у праві. Розрізняють два способи зовнішнього вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів.

3. Об'єктивна обумовленість, тобто їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві.

У Конституції України принцип законності розглядається як найважливіший принцип здійснення правосуддя (п.1 ч.2 ст.129), причому серед принципів здійснення правосуддя законність посідає перше місце.

Про законність як принцип діяльності органів державної влади згадується тільки у Розділі VIII Конституції України. Проте зміст цього принципу не розкривається. У той же час у так званій «брежньєвській» Конституції СРСР 1977 р. цей принцип було розкрито [2, с.6]. Крім того, про законність у Конституції СРСР згадувалося навіть раніше (ст.4), ніж про керівну роль КПРС (ст.6).

Принцип законності у вітчизняній юриспруденції розглядається як основний і центральний принцип діяльності державного апарату [3, с.12]. Г.А. Борисов зазначає, що законність — найважливіший державно-правовий принцип [4, с.3]. Поділяючи принципи права на види, Л.С. Явич принципі законності і правосвідомості взагалі виділяє у окрему групу принципів права [5, с.145, 207]. А.М. Колодій відносить принцип законності до основних юридичних принципів права [1, с.174].

Матвеева Т. О. вважає, що законність — це принцип конституційного права, тобто галузевий принцип [6, с.7].

У визначення законності слід включити такі ознаки:

по-перше, законність є принципом діяльності всіх суб'єктів, залучених до правової діяльності;

по-друге, головна її сутність полягає в суворому і неухильному застосуванні, виконанні і дотриманні легітимних норм права всіма суб'єктами права;

по-третє, у межах компетенції повинне забезпечуватися точне, суворе і неухильне здійснення тільки легітимних норм права як з погляду форми, так і з погляду змісту;

по-четверте, метою законності є охорона законних прав громадян, зміцнення суспільного і державного ладу.

Враховуючи вищевикладене, можна запропонувати таке формулювання: законність є принципом діяльності суб'єктів, залучених до правової діяльності, що виявляється в суворому і неухильному дотриманні і виконанні ними легітимних норм права з метою реалізації своїх прав і виконання обов'язків, покладених на них легітимним законом.

Слід зазначити, що автор розділяє точку зору О. Т. Боннер [7, с.23–25] і В.Д. Ткаченко [8, с.9–10] про те, що не можна обмежити законність тільки сферою правозастосування, а треба поширити її дію на правотворчість, правореалізацію в цілому і на інші різновиди юридично значущої діяльності.

Таким чином, найважливішою особливістю законності як правового принципу є його поширення на всю юридичну діяльність. Звідси випливає найважливіша особливість даного правового принципу – універсальність і загальність.

Традиційне трактування законності зумовлюється тим, що будь-який нормативний акт, що йде від держави, у тому числі й антигуманний, вважається правом і вимагає неухильної реалізації, хоча такі акти нерідко обмежують права і свободи громадян, допускають беззаконня в діяльності посадових осіб*.

Така позитивістська вимога безумовного дотримання юридичних норм, у тому числі і державними органами, посадовими особами, поєднується з байдужістю позитивістів до фактичних порушень прав особистості, до аморальних і навіть злочинних законів. Значною мірою такий підхід до розуміння законності й обумовив кризу юридичного позитивізму.

На відміну від юридичного позитивізму в соціологічних концепціях права на першому плані був принцип реальності як досягнення конкретного, фактичного виконання правових розпоряджень у діяльності суду, адміністрації [9, с.59, 63].

За формальним змістом критерієм законності у застосуванні права є рішення, що відповідає нормам позитивного матеріального права і приймається у спосіб, встановлений законом. А умова реального змісту законності полягає в тому, щоб уже це не залишалось в рамках вузького нормативізму, а мало нормативну визначеність і служило соціальної меті, щоб процес застосування права і його результат задовольняв реальний суспільний попит.

Для того, щоб цілком зрозуміти практичне значення принципу законності для правозастосування і його вплив на цей процес, необхідно усвідомити його юридичну природу.

Основним показником, що розкриває практичне значення будь-якого правового принципу для правореалізації, на думку Н.С. Малєїна, є ознака норма-

* Як класичний позитивістський погляд на сутність законності можна навести позицію Ф.Ф. Гретьякова. Сутність законності, на думку цього автора, виявляється в неухильному виконанні всіма таких правил поведінки, які встановлені або санкціоновані державою, виражають державну волю, застосування яких забезпечуються виховною і примусовою силою держави. У законності, як і в праві, виявляється властивий характер держави [3, с. 18].

тивності. Крім того, ця ознака може використовуватися і для класифікації принципів права [10, с.12].

За ознакою нормативності правові принципи підрозділяють на дві категорії: принципи-норми і принципи-законоположення^{*}.

Проблема реалізації принципу законності на практиці, як правової, у тому числі конституційної норми, обумовлена і тим, що законність належить до категорії принципів-законоположень. На думку О.М. Васильєва, законність належить до числа правових абстракцій [11, с. 175]. Це відрізняє законність від принципів-норм, оскільки вони формально виражені у законодавстві і можуть безпосередньо застосовуватися при вирішенні конкретних справ.

Чванов О.А. зазначає, що в механізмі правозастосування правова норма не тільки конкретизується, але й «оживає», діє, реалізується [12, с.90].

Цей же принцип не можна використовувати як класичну правову норму, що складається з гіпотези, диспозиції і санкції, безпосередньо реалізовану в процесі правозастосування. Їм варто керуватися скоріше як деяким абстрактним постулатом, що впливає з природи права й обов'язковості правової норми для всіх суб'єктів, а не прямим керівництвом до дії.

Законність як правовий принцип на відміну від норм-принципів не має формальної визначеності, більш того, ті норми чинного законодавства, що містять згадки про цей принцип не мають класичної структури (гіпотези, санкція, диспозиція).

Законність – це насамперед основна (провідна) правова ідея, що лежить в основі усього права в цілому, ідея, що робить правову норму загальнообов'язковою для всіх.

Реальний зміст законності як ідеї однаковою мірою вимагає розкриття об'єктивної істини, справедливості, актуальності правосуддя, його одноманітності. Необхідно, щоб рішення відповідало правовим нормам і суспільним відносинам. Таким чином, законність, як і будь-який інший принцип права, належить до числа ідеологічних категорій, а це означає, цей принцип здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто дає можливість розглянути суспільні відносини з позиції певних ідей, керівних засад.

Для суспільства, у якому затверджується верховенство права, характерним є саме тісна єдність права і законності, і цілком виправдано можна говорити про **правозаконність** як про цілісне і фундаментальне явище, властиве суспільству з розвинутими громадянськими і демократичними інститутами.

Законність – насамперед явище політико-правового життя, яке можна розглядати як принцип політичної системи.

У законності безпосередньо виявляються єдині політичні, державно-юридичні закономірності, причому право, держава, демократія, законність

^{*} На думку Н. С. Малєїна, нормативність виявляється в точному і зрозумілому значенні, в букві закону прав, обов'язків, відповідальності суб'єктів правовідносин, яким адресована норма. Не всі правові принципи мають ознаку нормативності. Не мають нормативного характеру ті з них, що не зафіксовані в конституційних і інших законах, а також деякі принципи хоч і відбиті в законодавстві, але вони не є чіткими правилами, не формулюють конкретні правила поведінки [10, с. 13].

виступають у вигляді однопорядкових елементів єдиної системи, тісно взаємодіючих між собою соціально-політичних явищ.

Список літератури: 1. Колодій А. М. Принципи права України. К., 1998. 2. Конституция СССР от 07.10.1977 г. М., 1987. 3. Третьяков Ф. Ф. Сущность и принципы социалистической законности. Л., 1971. 4. Борисов Г. О. Отправные нормативные установления советского законодательства: Автореф. дисс... д-ра юрид. наук. Харьков, 1991. 5. Янич Л. С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы. М., 1978. 6. Матвеева Т. О. Конституционный принцип социалистической законности: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. Саратов, 1988. 7. Боннер О. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности // Рос. право. М., 1992. 8. Ткаченко В. Д. Основные требования социалистической законности в правотворчестве советского государства: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. Харьков, 1987. 9. Осипова Н. П. Законність як загальний принцип захисту прав людини (соціологічний аспект) // Проблеми законності. 1998. Вип. 36. 10. Малейн Н. С. Правовые принципы, нормы и судебная практика // Государство и право. 1996. № 6. 11. Васильев О. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М., 1976. 12. Чваков О. А. Механизм правоприменения: Дисс... канд. юрид. наук. Саратов, 1995.

Надійшла до редакції 16.03.02